

RASPRAVE INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE 35 (2009.)

UDK 811.163.42'367.625.1

Stručni rad

Rukopis primljen 10. VII. 2009.

Prihvaćen za tisak 3. II. 2010.

Alen Milković

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
amilkov@ihj.hr

RAZMATRANJE GLAGOLSKE PRIJELAZNOSTI I POVRATNOSTI U HRVATSKOME JEZIKU

Tema je ovoga rada raščlamba kategorije prijelaznosti u hrvatskim gramatikama. Pri raščlambi je proučen odnos subjekta i (auto)objekta. Prikazan je način na koji je prijelaznost opisana u gramatikama te su obrađena ova pitanja: Kako prijelazni glagoli mogu postati neprijelazni i što se događa s njihovim značenjem? Kako gramatike dijele glagole prema prijelaznosti? Kako se tumači nepravna povratnost? Što znači da radnja proizlazi sama od sebe? Na koji je način moguća dodatna interpretacija prijelaznosti kod pravih povratnih glagola s obzirom na razine proučavanja?

1. Uvod

Glagoli su promjenjiva vrsta riječi kojima se izražavaju radnja, stanje i zbiivanje. Karakteristične su im sljedeće gramatičke kategorije: vid, lice, način, vrijeme, stanje i prijelaznost (Barić i dr. 1997: 222). Prijelaznost glagolske radnje svojstvo je glagola prema kojemu radnja koju subjekt obavlja može prelaziti na objekt, obuhvaćati objekt radnjom ili stvarati objekt.

Objekt je trpan element koji nema volje ili njegova volja nije bitna jer ne djeluje u određenome primjeru. Prema objektu postoje dvije vrste glagola. Prvi otvaraju mjesto objektu pa se nazivaju objektnim glagolima. Drugi nemaju to svojstvo pa se nazivaju apsolutnim glagolima. Svojstvo prijelaznosti glagola izražava se u glagolskoj rekciji. Tri su skupine glagola prema prijelaznosti glagolske radnje:

- a) prijelazni glagoli,
- b) neprijelazni glagoli,
- c) povratni glagoli (Barić i dr 1997: 230).

Kod prijelaznih glagola glagolska radnja je u tijesnoj vezi s objektom, odnosno radnja traži objekt koji će obuhvatiti, na koji će prijeći ili koji će stvoriti. Izravan se objekt izražava akuzativom i uvijek opisuje ‘tijesnu’ vezu između radnje i objekta – on je njome stvoren ili pak trpi učinke radnje. Neizravan objekt ima donekle “labaviju” vezu i ostvaruje se kosim padežima.

2. Analiza

Prijelazni glagoli bez objekta ne mogu biti gramatični. Tu tvrdnju podupiru ovi primjeri:

1. a) *Kovač kuje mač.*
- b) *Zidar zida kuću.*
- c) *Kuhar kuha ručak.*
- d) *Vozač vozi automobil.*
- e) *Stjepan vozi automobil.*
- f) *Petra nosi torbu.*
- g) *Marko drži štap.*
- h) *Ivan baca kamen.*
- i) *Ivana hvata loptu.*

Kao što se vidi u navedenim primjerima, objekt je obavezan jer je glagolska radnja njime uvjetovana. No, mogu li ti glagoli funkcionirati i bez objekta, tj. kao neprijelazni glagoli? Iz te mogućnosti proizlaze ovi primjeri:

2. a) *Kovač kuje.*
- b) *Zidar zida.*
- c) *Kuhar kuha.*
- d) *Vozač vozi.*
- e) *Stjepan vozi.*
- f) **Petra nosi.*
- g) **Marko drži.*
- h) **Ivan baca.*
- i) **Ivana hvata.*

Uz neke primjere navedena je zvjezdica, a uz druge nije. Ispuštanjem objekta neke rečenice ostaju ovjerene, dok druge postaju neovjerene. Primjeri uz

koje stoji zvjezdica ne izriču potpunu obavijest. Izrečena je glagolska radnja, no ne možemo reći na što je ona upravljena, nedostaje joj dopuna u objektu i zbog toga kažemo da je objekt u takvim primjerima obavezna dopuna.

2.1. Pogledajmo prvi od navedenih primjera:

3. a) *Kovač kuje mač.* > *Kovač kuje.*

Prvo što se može zaključiti jest da su obje rečenice ovjerene. No, kako je moguće da je primjer *Kovač kuje* ovjeren ako mu nedostaje objekt? Rješenje ovoga fenomena daje semantička razina. Poopćivši rečenicu *Kovač kuje mač*, može ju se opisati značenjem ‘obrtnik stvara novi proizvod’. Drugi se primjer *Kovač kuje* ne može opisati na taj način. Tu su prva dva člana ‘obrtnik stvara’, ali nije izrečeno što. To izostavljanje objekta nije slučajno. Jezični elementi izostavljaju se u dva slučaja: a) kada neki element nije bitno konkretizirati, b) kada se određeni element podrazumijeva, primjer su rečenice s unutarnjim objektima: *On trči (trku)*.

Primjer *Kovač kuje* pripada prvoj skupini. U toj rečenici izrazito je naglašena radnja, ona je poopćena. Da bi se mogao postići takav učinak, nužno je izostaviti objekt jer on smješta radnju u određeni kontekst, oprimjeruje ju. Na taj je način nastao neprijelazan glagol. Radnja je tu toliko poopćena da samo ona postaje bitna, a mjesto objekta je prazno. Na kraju se može zaključiti da izostavljanjem objekta rečenica dobiva novi smisao. Tu se dogodio značenjski pomak pa rečenica *Kovač kuje* više ne znači ‘obrtnik stvara novi proizvod’, nego samo ‘obrtnik stvara’. Drugim riječima, ta radnja opisuje obrtnikovo zanimanje pa značenje možemo opisati kao ‘on jest kovač’. U ovim primjerima nastaje isti pomak značenja:

3. b) *Zidar zida kuću.* (obrtnik stvara proizvod) > *Zidar zida.* (on jest zidar)

c) *Kuhar kuha ručak.* (obrtnik stvara proizvod) > *Kuhar kuha.* (on jest kuhar)

d) *Vozač vozi automobil.* (djelatnik obavlja posao) > *Vozač vozi.* (on jest vozač)

Navedeni primjeri odnose se isključivo na **zanimanja**. Pogledajmo rečenicu *Stjepan vozi automobil*. Tu je objekt također ispustiv pa se može dovesti u vezu:

4. a) *Vozač vozi automobil* > *Vozač vozi.*

b) *Stjepan vozi automobil* > *Stjepan vozi.*

Razlika između tih dvaju primjera jest u značenju. Za razliku od rečenice *Vozač vozi, Stjepan vozi* više ne mora nužno označavati nečije zanimanje. Može se reći da se radi o **sposobnosti obavljanja određene radnje**. To se može pojasniti i jednoznačnijim primjerom: *Petar vidi*. Tu se ne može reći da se radi o zanimanju, nego o Petrovoj sposobnosti gledanja (za razliku od onih osoba koje ne mogu vidjeti).

2.2. Rečenice **Petra nosi, *Marko drži, *Ivan baca* i **Ivana hvata* neovjere su upravo zbog izostavljanja objekta, a ipak bi se moglo pokušati pridati im značenje sposobnosti obavljanja određene radnje. Tomu nije tako jer se podrazumijeva da vršitelj radnje posjeduje određene sposobnosti poput nošenja, držanja, bacanja, hvatanja te da ih neće izgubiti. Zbog toga je u tim primjerima potreban objekt. S druge strane, osobine poput vida, sluha, njuha i sličnih mogu se relativno lako izgubiti pa postaje bitno izreći da vršitelj radnje (još uvijek) posjeduje tu sposobnost.

Katičić o izostavljanju objekta kaže sljedeće: „Ima direktnih objekata koji su tako srasli sa svojim glagolom da se ne mogu izostaviti. Tako je u rečenicama

5. a) *Krajišnik priveza pismo.* (Šenoa 4,269,10)
- b) *Tugomil prekoramio sjekiru.* (Goran 201,8)
- c) *Obliše ga suze.* (Desnica 206,3)
- d) *Ti si zatvorio oči.* (Josip Kozarac 7)
- e) *Ti si to skrivio.* (Brlić-Mažuranić 11).

Rečenice

6. a) **Krajišnik priveza.*
- b) **Tugomil prekoramio.*
- c) **Obliše suze.*
- d) **Ti si zatvorio.*
- e) **Ti si skrivio.*

besmislene su jer su značenjski nepotpune. To dolazi odatle što neki glagolski sadržaji tek dopunjeni sadržajem izravnog objekta tvore u sadržajnom ustrojstvu rečenice potpun rijek. ... Katkada se objekt može nadopuniti iz situacije. Tako obrtnik može reći drugome *Ti si zatvorio* kad se po svemu može zaključiti s dovoljnom sigurnošću da je on to *zatvorio radionicu*. Drugi prijelazni glagoli otvaraju mjesto u akuzativu, ali ne zahtijevaju da se ono popuni nego može ostati i prazno.

7. a) *Putnici obilaze grad.* (Nazor 2,277,5)
b) *Oni prenose malariju.* (Lovrak 484,4)
c) *Žetva preobrazi ženu.* (Peić 168,3)

Rečenice s takvim glagolima moguće su i bez objekta:

8. a) *Putnici obilaze.*
b) *Oni prenose.*
c) *Žetva preobrazi.*

U takvoj se upotrebi bez objekta ponešto mijenja značenje glagola, jače se ističe značenje njihove radnje. Ono se ovako ističe općenito i ostaje upravljeno samo na sebe, a ne usmjerava se ni na kakav poseban predmet¹.

Neprijelazni glagoli ne zahtijevaju predmet radnje na koji će radnja prijeći, oni su samodostatni.

2.3. Povratni glagoli posebna su skupina glagola čiji oblik glasi: *glagol + se*. *Se* može biti povratna zamjenica ili čestica. Povratnom zamjenicom popunjeno je mjesto objekta pa upućuje na prijelaznost radnje na objekt, a može biti i čestica pa se njome izražavaju trpnost, bezličnost i nepravna povratnost. Povratne glagole dijelimo u tri skupine: a) pravi povratni glagoli, b) nepravni povratni glagoli, c) uzajamno povratni glagoli.

Kod pravih povratnih glagola radnja koja kreće od subjekta ne prelazi na objekt koji je nevoljan ili nebitno voljan, koji samo trpi radnju, već se vraća ponovno na subjekt, tj. subjekt obavlja radnju sam na sebi. Upravo zbog toga se kod pravih povratnih glagola nikako ne može biti čestica, nego je povratna zamjenica i uvijek je zamjenjiva svojim punim oblikom *sebe*. Tako primjere: *češati se, češljati se, prati se* možemo zamijeniti naglašenim oblikom povratne zamjenice: *češati sebe, češljati sebe, prati sebe*. Na taj način potvrđujemo da subjekt obavlja radnju sam na sebi, tj. u ovim slučajevima na svome tijelu. Nepravni povratni glagoli su po značenju u oprjeci prema pravim povratnim glagolima. To znači da se glagolska radnja ne vraća na subjekt pa prema tome *se* ne funkcionira kao povratna zamjenica, nego kao čestica. Primjeri za ovu skupinu su: *smijati se, crvenjeti se, žariti se...* Uzajamno povratni glagoli su oni glagoli koji izriču radnju u kojoj sudjeluju najmanje dva subjekta. Radnju u ovojme slučaju pokreću najmanje dva subjekta, ali uz tu osobitost da su jedni drugima objekt, tj. svaki je subjekt u odnosu prema drugome subjektu istodobno i objekt. U rečenici *Oni se grle* radnja prelazi s prvoga subjekta na drugi, ali isto

¹ Katičić 1991: 84–85.

tako i s drugoga subjekta na prvi. U rečenici *Oni se šeću* nije riječ o uzajamno povratnome glagolu jer iako subjekti istodobno obavljaju istu radnju, ona nije uvjetovana njihovom uzajamnošću.

3. Pregled gramatika

Pogledajmo što o prijelaznosti pišu gramatike. Maretić u svojoj *Gramatici* (Maretić 1963: 511–513) navodi da jedni glagoli uza sebe imaju riječcu *se*, npr. *bojati se*, *brinuti se*, *nadati se*, a drugi pak nemaju. Oni koji imaju riječcu *se* zovu se povratni ili refleksivni glagoli, kako se i riječca *se* zove povratna ili refleksivna zamjenica. Nadalje, kaže da se riječca *se* i danas u nekim glagolima osjeća kao akuzativ ili kao objekt glagolu i navodi primjere: *čuvati se*, *umivati se*, *varati se*... Nenaglašeni oblik *se* poistovjećuje s naglašenim oblikom *sebe* pa na taj način objašnjava njegovu objektnost. Radi boljega razumijevanja objektnosti u ovim slučajevima navodi primjere:

9. a) *čuvati se/sebe* = čuvati kuću,
- b) *hvaliti se/sebe* = hvaliti Stojana.

Također objašnjava i postanak pasiva koristeći riječcu *se*. Kod glagola poput *čuvam se*, *hvalim se* i sl. osjeća se da radnja koju subjekt obavlja ne prelazi na neki objekt, nego ostaje na njemu samome. Zbog toga se dogodilo da prijelazni glagoli, vežući se uz riječcu *se*, dobivaju pasivno značenje: *voda se pije*, *čuju se dobri glasovi* itd... Maretić se osvrće i na značenjske nijanse pa piše da neki glagoli mogu biti shvaćeni dvojako, primjerice *On se brije svake subote*. Tu su moguća dva vršitelja radnje pa je različita i prijelaznost glagola. Prvi je vršitelj brijač koji brije mušteriju pa radnja prelazi sa subjekta na objekt, a drugi vršitelj jest čovjek koji sam sebe brije, tj. radnja ne prelazi sa subjekta, nego ostaje na njemu. Gramatički rečeno – u prvomu primjeru *se* znači pasivnost, a u drugome povratnost.

Spominju se i dvije kategorije povratnosti koje imaju različita značenja. Kao primjer za pravi pasiv Maretić uzima rečenicu *Voda se pije*. U ovome je slučaju to pravi pasiv jer se na subjektu vrši radnja koju proizvodi netko drugi tko nije spomenut, semantički pacijens je promoviran u subjekt. S druge strane, refleksiv može označavati radnju koju nitko ne proizvodi, nego se ona događa sama od sebe. Primjeri su: *Drvo se suši*, *Juha se hladi*, *Kuća se ruši*, *Snijeg se topi*. Kaže da je tu riječci *se* posve zatrto pravo značenje, no ona je i dalje zadržala svojstvo akuzativnosti, tj. kada se glagol združi s njom, ona ne može imati akuzativ neke druge riječi kao objekt. Ovu skupinu određuje nemogućnost zamjene *se* naglašenim oblikom *sebe*.

10. a) *Drvo se suši.* > **Drvo sebe suši.*
b) *Juha se hladi.* > **Juha sebe hladi.*
c) *Kuća se ruši.* > **Kuća sebe ruši.*
d) *Snijeg se topi.* > **Snijeg sebe topi.*

Nadalje kaže da se bez objekta upotrebljavaju neprijelazni glagoli kao što su *ginuti, ležati, padati, rasti, stajati, venuti...* Budući da se riječca *se* osjeća kao izraz glagolske neprijelaznosti, dakle stanja, a ne radnje, često se nepotrebno dodaje neprijelaznim glagolima pa iz toga proizlazi: *blistati se* uz *blistati*, *đipiti se* uz *đipiti*, *ispucati se* uz *ispucati*, *minuti se* uz *minuti...* Također i prijelazni glagoli mogu dobiti riječcu *se* kada se tretiraju kao neprijelazni, tj. bez objekta. Tako uz *bosti* postoji i *bosti se* (bode se krava, tj. ima običaj *bosti*), *grepsti se* pored *grepsti* (grebe se mačka, tj. običaj joj je *grepsti*), *griješiti se* pored *griješiti...*

3.1. U Florschützovoj *Gramatici* navedeni su samo elementarni podatci o prijelaznosti glagola. Autor navodi primjere pa ih objašnjava: „*Spavam. Idem. Rijeka teče. Ruža cvate.* Prijelazni su glagoli, koji imaju uza se imenicu ili zamjenicu u 4. padežu ili akuzativu na pitanje *koga?* ili *što?* Takve se imenice ili zamjenice u akuzativu uz prijelazne glagole zovu predmeti ili objekti. *Čitam knjigu. Štujemo učitelje. Ljubimo domovinu. Gledajte nas. Poznaš li njega?* Neprijelazni su glagoli, koji nemaju uza se predmeta ili objekta u akuzativu. *Stidim se. Nadamo se. Čudite se.* Glagoli, koji imaju uza se riječcu *se*, zovu se povratni.“²

3.2. U *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Brabec 1952: 91–92) nalazi se detaljnija raščlamba prijelaznosti. Prijelazni i neprijelazni glagoli su uobičajeno definirani. Prijelazni su oni glagoli koji uza se mogu imati objekt u akuzativu, a neprijelazni su oni glagoli koji ne mogu imati objekt u akuzativu. „Takvi glagoli najčešće znače stanje ili zbivanje. Neki neprijelazni glagoli postanu prijelazni ako ih složimo s prijedlogom: *obići: ići, uspavati, prespavati.* Neki neprijelazni glagoli, koji znače radnju, mogu imati uza se riječ, na koju prelazi odnosno na kojoj se vrši glagolska radnja, u nekom drugom padežu bez prijedloga ili s prijedlogom“³

Povratni glagoli opisani su tako da uza se imaju povratnu zamjenicu *se* i podijeljeni su na prave povratne, neprave povratne i uzajamno (recipročno) povratne glagole. Pravi povratni glagoli definirani su kao oni kod kojih je subjekt

² Florschütz 2002: IV.

³ Brabec 1952: 91.

ujedno i objekt. „U rečenici s takvim glagolom subjektova radnja vrši se na subjektu, odnosno vraća se na subjekt: *Učenik se pere*. Enklitički oblik povratne zamjenice *se* uz prave povratne glagole možemo zamijeniti naglašenim oblikom sebe: *Učenik pere sebe*. ... Ako se enklitički oblik povratne zamjenice *se* ne može zamijeniti naglašenim oblikom *sebe*, takvi su glagoli nepravni povratni: *smijati se*, *čuditi se*... Nepravni povratni glagoli ne mogu se upotrebljavati bez povratne zamjenice *se*.“⁴

Uzajamno povratni glagoli opisani su kao oni čiju radnju u rečenici vrše dva ili više subjekata uzajamno. S obzirom na značenje podijeljeni su na one s aktivnim i pasivnim značenjem. Aktivno značenje imaju kada subjekt vrši radnju na drugome objektu: *Taj se dječak uvijek tuče* (tuče druge). Kada se radnja vrši na subjektu, tj. ‘drugi je vrši na njemu’, govorimo o pasivnome značenju: *Ljeti se pije voda* (drugi je piju, a ne ona sebe). *Ta se knjiga rado čita* (drugi je čita ju). *Novine se pišu svakoga dana* (drugi ih pišu).

Kao i u Maretićevoj *Gramatici* (Maretić 1963: 512–513) i ovdje nailazimo na zbivanje koje se doživljava kao da se događa samo od sebe, a oprimjereno je gotovo istim (proširenim) primjerima: *U našem dvorištu se suše drva*. *U proljeće se topi snijeg*. *Često se s onog brda kamenje valja*. *Susjedova se kuća ruši*. Navodi se i da kod povratnih glagola njihov agens može biti obilježen voljnošću da se vrši neka radnja: *Ne pije mi se vino*. *Pjeva mi se*. Neki povratni glagoli mogu imati oba oblika, a da im se ne mijenja značenje: *kretati i kretati se*, *pristojati i pristojati se*, *sjati i sjati se*.

3.3. *Gramatika hrvatskoga jezika* (Težak – Babić 1996: 120) donosi uobičajen opis prijelaznosti. Prijelazni su oni glagoli koji uza se mogu imati imenicu u akuzativu kao predmet radnje: *Vjetar ruši ogradu*. Neprijelazni su oni glagoli koji ne mogu uza se imati imenicu u akuzativu na koju bi prešla radnja: *Stribor sjedi na stolici*. Povratni su oni glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu: *Snaha se oslobodila*.

3.4. *Praktična hrvatska gramatika* (Raguž 1997: 162–163) također navodi standardnu podjelu glagola na prijelazne, neprijelazne i povratne glagole. Povratni su glagoli podijeljeni na prave povratne (prijelazni sa zamjenicom *se*, neprave povratne (sadržaj glagola ne zahvaća subjekt) i uzajamno povratne glagole (sadržaj glagola prelazi sa subjekta na drugi subjekt i obratno).

3.5. Sanda Ham (Ham 2002: 92–93) piše da glagoli mogu biti prijelazni ili neprijelazni, ovisno o tome s kojim se padežima slažu. Prijelazni se glagoli uvijek slažu s akuzativom bez prijedloga pa uza se imaju imenicu ili zamjeni-

⁴ Brabec 1952: 91.

cu u akuzativu koja je izravni objekt. Katkad je akuzativ zamjenjiv genitivom i pri tome se ne narušava jezična pravilnost: *Kupila je kruh. Kupila je kruha*. I genitiv je ponekad zamjenjiv akuzativom: *Siročad nema ni oca ni majke. Siročad nema ni oca ni majku*. Neprijelazni su oni glagoli koji se ne slažu s akuzativom bez prijedloga: *Sjedim na podu*. Povratni su oni glagoli koji uza se imaju povratnu zamjenicu *se*. Izriče se radnja koju subjekt vrši na sebi: *Iva se češlja, Luka će se okupati*.

Napominje se da svaki glagol koji ima oblik *se* uza se nije povratan zbog toga što se ponekad zamjenica *se* ne može zamijeniti sa *sebe*: *smijati se* – **smijati sebe*, *bojati se* – **bojati sebe*. Ovom tvrdnjom napravljen je pomak u klasifikaciji glagola jer se tradicionalno nazivani nepravi povratni glagoli više ne svrstavaju u skupinu povratnih glagola, već u neprijelazne glagole.

3.6. U *Gramatici hrvatskoga jezika* Josipa Silića i Ive Pranjkovića navodi se sljedeće: „Uz glagole se može naći *se* u ulozi čestice i u ulozi zamjenice. Njome se u ulozi čestice tvore povratni glagoli. ... U takvoj je ulozi *se* sastavni dio i morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola. Takvi su glagoli: *bojati se*, *smijati se*, *nadati se* ... Takvi su glagoli (s česticom *se*) i glagoli tipa *natjecati se* ... koje karakterizira uzajamnost povratnoga značenja. Oni pretpostavljaju vezu značenja jednoga subjekta s drugim subjektom ili jednih subjekata s drugim subjektima. Uz treću skupinu glagola s česticom *se* pojavljuju se paralelni glagoli bez čestice *se*. Takvi su glagoli tipa *micati se* ... Četvrtu skupinu glagola čine glagoli u kojima *se* nije čestica, nego zamjenica (u kojima oblik *se* stoji nasuprot obliku *sebe*). Takvi su glagoli tipa *kupati se*“.⁵

3.7. Pregledom gramatika izložili smo podjele glagola po prijelaznosti. Neke su gramatike u opisu detaljnije, a druge pak elementarne. Pravi povratni glagoli opisani su slično. Prepoznajemo ih prema ovim svojstvima: a) radnja sa subjekta ne prelazi na objekt, nego ostaje na subjektu, dakle radi se o autoobjektnosti, b) nenaglašeni oblik zamjenice *se* može se zamijeniti s naglašenim oblikom *sebe*.

4. Tumačenje nepravih povratnih glagola

Nepravi povratni glagoli opisani su elementarno, tj. glagolska radnja ne prelazi na subjekt. Postoji i tumačenje da nepravi povratni glagoli u sebi ne sadržavaju povratnost.

No, što se s nepravim povratnim glagolima događa na značenjskoj razini? Odnosi postaju donekle složeniji.

⁵ Silić i dr. 2005: 40-41.

4.1. Tomo Maretić navodi primjere glagola po kojima vidimo da oni izriču „takvo stanje za koje se ne misli da izlazi od nekoga drugog, već da biva samo od sebe. To je npr. kad kažemo: *drvo se suši, juha se hladi, kamen se valja s brda, mjesec se okreće oko zemlje, kuća se ruši, snijeg se topi*“.⁶

Prvo što se uočava u tim primjerima jest da se radnja vrši na onome što je neživo. Neživost u ovim primjerima dokida kategoriju voljnosti, tj. sprečava mogućnost krive interpretacije. Za razliku od živih bića koja mogu trpjeti radnju, ali i svjesno djelovati pokrećući je sami na sebi, ono što je neživo može radnju samo trpjeti.⁷ Rečenica se *Čovjek se hladi* bez konteksta ne može jednoznačno protumačiti. Može se raditi o nepravoj povratnosti kao i u prijašnjim primjerima, dakle hlađenje se čovjeku događa neovisno o njegovoj volji, no isto tako možemo uključiti i voljnost pa iz toga proizlazi da se čovjek hladi s određenom namjerom, primjerice, želi sniziti visoku temperaturu organizma.

4.2. Pogledajmo značenja spomenutih primjera. Uzmimo rečenicu *Juha se hladi*. Tu se gramatičko značenje može opisati na dva načina: a) trpnost – stvara se isticanjem radnje, no podrazumijeva se da netko svojim namjernim postupkom hladi juhu (*Marko puše i hladi juhu*, glagol je u ovoj rečenici prijelazan: *hladiti*), b) povratnost – stvara se izostankom voljnoga vršitelja radnje, dakle radi se o uzroku, no on nije jasno iskazan, nego je podrazumijevan. Glagol je u ovoj rečenici povratan: *hladiti se*.

4.3. Nadalje, vratimo se na značenje nepravne povratnosti u tome primjeru. Izriče li se stanje za koje se ne misli da izlazi od nekoga drugog, već da biva samo od sebe? Odgovor će ovisiti o perspektivi iz koje se primjeri tumače.

Što sve može značiti da se juha hladi? Prvo je tumačenje da je opisan samo dio izvanjezične zbilje i on je kao mala funkcionalna cjelina izražen jezikom. Opisan je onaj dio izvanjezične stvarnosti koji je naizgled očit – ništa ne djeluje na juhu, nego se ona hladi sama od sebe.

Drugo se tumačenje temelji na tome da je značenjski nemoguće da se juha hladi sama od sebe, tj. da tu mora postojati uzrok. Tim slijedom značenje možemo opisati rečenicom *Zrak hladi juhu*, dakle u tome tumačenju radnja ne izlazi sama od sebe. Ostali su primjeri također opisivi na taj način. *Kamen se valja s brda*. Prvo je tumačenje da se kamen valja nizbrdicom i nitko ga ne pokreće. Drugo je tumačenje da na kamen utječe sila gravitacije pa se pokreće na taj način. *Mjesec se okreće oko Zemlje*. Prvo je tumačenje da se Mjesec sam po sebi okreće oko Zemlje. Drugo je tumačenje da sila gravitacije utječe na njegovo

⁶ Maretić 1963: 512–513.

⁷ Uz iznimku strojeva i prirodnih sila koji pokreću radnju, ali ne svjesno.

okretanje. *Kuća se ruši*. Prvo je tumačenje da se kuća ruši bez uzroka. Drugo je tumačenje da se kuća ruši uslijed dotrajalosti materijala pod utjecajem prirodnih sila. *Snijeg se topi*. Prvo je tumačenje da se snijeg topi sam od sebe. Drugo je tumačenje da temperatura zraka ili sunčeve zrake utječu na topljenje snijega.

Takva dvojaka tumačenja moguća su jedino kod povratnih glagola. Uzmemo li kao primjer prijelazni glagol u rečenici *Voda se pije*, vidjet ćemo da se voda u ovome slučaju ne doživljava kao da ima sposobnost ‘pijenja same sebe’, za razliku od snijega u rečenici *Snijeg se topi*. Jedina moguća interpretacija rečenice *Voda se pije* jest da je to pasiv, dakle možemo napraviti preobliku *Voda je pijena*.

4.4. Nadalje, može li se u bilo kojoj rečenici govoriti da se nešto događa samo od sebe, da nema uzroka? To je pitanje percepcije, shvaćanja govornika. Istu je zbilju moguće opisati na dva načina: a) nešto što se vidi djeluje kao očito (snijeg se topi, tj. nestaje sam od sebe), b) shvaća se uzročnost u takvim slučajevima (zagrijani zrak otapa snijeg djelovanjem temperature). Budući da uzrok nije doslovno izražen, možemo ustvrditi da je on komprimiran u samome značenju, tj. da je na razini sintakse neizražen. Tri su moguća razloga zbog kojih uzročnost nije izražena. Prvi je težnja prema ekonomičnosti izražavanja, drugi je podrazumijevanost uzroka (zna se koji je uzrok), a treći nebitnost izražavanja uzroka u određenoj obavijesti. Sva ova tri uzroka mogu se primijeniti na rečenicu *Snijeg se topi*.

4.5. Iz tih načina shvaćanja proizlaze i dvije perspektive. Prva perspektiva ne smatra da je uzrok radnje komprimiran u samome značenju, već da ga u tome slučaju doista ni nema pa se radi isključivo o nepravoj povratnosti. Druga perspektiva obuhvaća uzrok u samome značenju pa iz toga proizlazi shvaćanje prijelaznosti na sintaktičkoj i semantičkoj razini. Promatra li se glagol na sintaktičkoj razini, radi se o nepravoj povratnosti, uzrok nije izražen (*Snijeg se topi*, a ne *Zrak topi snijeg*). No, na semantičkoj je razini komprimirano značenje, uzrok je na taj način prisutan pa možemo reći da se radi o svojstvu prijelaznosti (*Snijeg se topi* > *Snijeg je topljen* > *Zrak topi snijeg*).

4.6. Promotrimo pravu povratnost. Već smo naveli koja su dva ključna kriterija za određivanje prave povratnosti glagola. Ako glagol ne zadovoljava te kriterije, on pripada skupini nepravih povratnih glagola. Dakle, formalno pravilo jest da zamjenica *se* treba biti zamjenjiva naglašenim oblikom *sebe*. Na sintaktičkoj razini ovo je pravilo funkcionalno. Može li se smatrati da je tomu tako i na semantičkoj razini i to u svim primjerima? Pogledajmo primjer *Marko se ustaje*. Ako *se* zamijenimo naglašenim oblikom, nastaje rečenica **Marko sebe*

ustaje. Ta rečenica nije ovjerena u hrvatskomu standardnom jeziku pa nam je ovjerenost kriterij za prepoznavanje nepravne povratnosti ovoga glagola.

Maretić za slične slučajeve kaže: „Premda je u tim (i sličnim) primjerima riječi *se* posve zatrto pravo značenje ... opet je ona toliko zadržala svoju snagu da glagol kad se s njom združi ne može imati akuzativ druge riječi uza se kao objekt“.⁸ Ovo je dijakronijski pogled na problematiku naravi leksema *se* kojim se oblik i vrsta leksema, tj. njegove mijene, tumače razvojem u vremenu. Doista, leksem *se* je u tome primjeru morao značiti povratnu zamjenicu.

Promotrimo li ovaj problem sa stajališta sinkronije, reći ćemo da u tome slučaju leksem *se* nije zamjenica nego čestica (Belaj 2001: 3). *Se* nije zamjenica upravo zato što se formalno ne može zamijeniti svojim naglašenim oblikom. Promišljajući primjer *Marko se ustaje* na semantičkoj razini, moramo reći da ta rečenica dubinski znači da on podiže samoga sebe. Odnosno raščlanjujući ‘samoga sebe’, tj. ‘dva ja – voljnost i tjelesnost’, nailazimo na unutarnji agens koji je pokretač radnje, koji voljnošću pokreće proces ustajanja i s druge strane na trpitelja radnje kojemu se radnja tek događa. No, budući da se u ovome slučaju oba referiraju na isto, mogli bismo reći da agens obavlja radnju na sebi pa time istodobno postaje i pacijens. Sintaktičkom terminologijom rečeno, gledajući na taj način radnja ne prelazi na vanjski objekt, nego je zadržana na subjektu, subjekt obavlja radnju na samome sebi. Ovakav model razmišljanja primjenjiv je na semantičkoj razini na glagole kretanja pa tim slijedom možemo gledati i na primjere: *Petar se gega*, *Maja se spušta niz obronak*.

Iz opisanoga proizlazi da su kriteriji za povratnost glagola po razinama ovi: a) sintaktički kriterij – promišlja se može li se leksem *se* zamijeniti sa *sebe* ili ne, b) semantički kriterij – promišlja se događa li se radnja doista na agensu, iako se leksem *se* formalno ne može zamijeniti sa *sebe*.

5. Zaključak

Uz određene objektne glagole moguće je izostaviti objekt. To se događa kada nije bitno navesti objekt, odnosno konkretizirati ga ili kada se objekt podrazumijeva (primjerice, rečenice s unutarnjim objektom). Izostavljanjem objekta rečenica dobiva novi smisao. Događa se značenjski pomak pa se umjesto opisa što tko čini izriče čije zanimanje ili se izriče čija sposobnost obavljanja određene radnje. Vršitelj radnje posjeduje sposobnosti koje se svrstavaju u dvije skupine. Jednu je skupinu sposobnosti moguće relativno lako izgubiti (vid, sluh...).

⁸ Maretić 1963: 513.

Tu je objekt izostavljiv jer se na taj način izriče da vršitelj radnje (još uvijek) posjeduje određenu sposobnost. Kod glagola druge skupine (*držati, bacati...*) nije vjerojatan gubitak sposobnosti pa zbog toga objekt nije izostavljiv. Ako se uz takve glagole izostavi objekt, rečenice postaju neovjerene.

Ako je u rečenici neživost povezana s povratnim glagolom, moguća su dva tumačenja toga glagola. Prvo tumačenje ne smatra da je uzrok radnje komprimiran u samome značenju, već da uzrok ne postoji pa se ovdje radi isključivo o nepravoj povratnosti. Drugo tumačenje obuhvaća uzrok u samome značenju pa iz toga proizlazi shvaćanje prijelaznosti na sintaktičkoj i semantičkoj razini. Promatra li se glagol na sintaktičkoj razini, riječ je o nepravoj povratnosti. U tome slučaju uzrok nije izražen. Na semantičkoj razini postoji komprimirano značenje. Uzrok je na taj način prisutan pa možemo reći da se radi o svojstvu prijelaznosti. Da bismo opisali povratnost glagola na sintaktičkoj i semantičkoj razini, moramo utvrditi kriterije. Sintaktički kriterij promišlja o tome može li se leksem *se* zamijeniti leksemom *sebe* ili ne može. Semantički kriterij promišlja o tome događa li se radnja doista na agensu, iako se leksem *se* formalno ne može zamijeniti leksemom *sebe*.

Literatura:

- BARIĆ, EUGENIJA; MIJO LONČARIĆ; DRAGICA MALIĆ; SLAVKO PAVEŠIĆ; MIRKO PETI; VESNA ZEČEVIĆ; MARIJA ZNIKA 1997. *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- BELAJ, BRANIMIR 2001. *Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku*. *Suvremena lingvistika*, sv. 27, br. 51. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1–11.
- BRABEC, IVAN; MATE HRASTE; SRETEN ŽIVKOVIĆ 1952. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- FLORSCHÜTZ, JOSIP 2002. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Ex libris.
- GRUBIŠIĆ, VINKO 1995. *Croatian Grammar*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HAM, SANDA 2002. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU.
- LOPATKOVÁ, MARKÉTA; ZDENĚK ŽABOKRTSKÝ; KAROLÍNA SKWARSKA; VÁCLAVA BENEŠOVÁ 2002. *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves. ÚFAL/CKL Technická zpráva TR-2002-15*. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta.

- MARETIĆ, TOMO 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- STARČEVIĆ, ŠIME 2002. *Nova ričoslavnica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- TEŽAK, STJEPKO; STJEPAN BABIĆ 1996: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- VAN VALIN, ROBERT D. JR; RANDY J. LAPOLLA, 1997. *Syntax – Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber Tkalčević, Adolfo 2005. *Skladnja ilirskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Discussion on verb's transitivity and reflexivity in Croatian

Abstract

This paper deals with the category of transitivity in Croatian grammars. In some cases the object of transitive verb can be dropped and as consequence semantics of the verb changes. If an object is present, the sentence expresses what subject is doing in concrete situation. If object is not present, verb refers to subject's occupation or it's ability to perform some activity. Some abilities are easy to lose and therefore dropping the object means that subject is (still) able to perform certain activity. It seems that the object of some verbs is dropped if the verb denotes an ability which is easy to lose. Other abilities are not that easy to lose, so in those cases object must be present. If either subject or the object refers to an inanimate entity and is connected to reflexive verbs, there are two possible interpretations. On the syntactic level it is not obvious and it is not relevant that the cause of an activity is not integrated in meaning itself. On the semantic level it is relevant that the cause of an activity is part of the verb's meaning, so the verb can be present in transitive form without an object.

Ključne riječi: prijelazni glagoli, neprijelazni glagoli, povratni glagoli, objekt, semantika, sintaksa.

Key words: transitive verbs, intransitive verbs, reflective verbs, object, semantics, syntax.